

Тыва Республиканын Сут-Хол кожууннун
муниципалдыг бюджеттиг ниити билиг албан чери
Ооржак Т-Б. А. аттыг Алдан-Маадыр ортумак ниити билиг школазы

Тыва дыл башкыларынын
методиктиг каттыжышкынынга
чугаалажып корген

Протоколдун дугаары _____
« 28 » августа 2023 г.
М.К. удуртукчузу:
Ооржак /Ооржак Е. Ч./

Чопшээрешкен:
Директорнун ооредилге-
кижизидилге талазы-биле
оралакчызы
Ооржак Е. Ч.
« 29 » августа 2023 ч.

Ажылчын программа

торжун чогаал эртеминге		
2023-2024		
6	ооредилге чылы	68
клары	а	
	неделяда келир шагы	чылда эртер шагы

Тургускан: Ондар Зоя
Серге - Доржиевна
Категориязы: I

Тайылбыр бижик

6-гы класска төрөөн чогаал эреминге таарыштыр кылдынган ажилчын программа ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тин ФКӨС-түн , Тыва Республиканын өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээни Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда үндүргени «Төрөөн чогаалга күрүне стандартының», “Тыва аас чогаалы болгаш литература” ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарынга чижек программаның сорулгаларына болгаш негелделеринге дүүштүр кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредиринин сорулгалары

Өөредилгиз:

- чогаал сөзүглелинин тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказына дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эпиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунун туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Төрзэн чогаал эртемнн өөренирининн ФКӨС негелделери-биле түннелдери

Бот-тускайлантүннелдери: өөреникчибодунун үзел-бодалын, туружун бот-тодаратып, бот-сайзырадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр меделердиг бот-утлап билтири; өөренирининн чугулазын, чаа билиглер шийгээдип алырыныё, кандыг үре-түннелдиг болурун меделердиг-биле угаап билири; аймак чоннар аразынга хуузунда хамааты туружун илередип, хоойлуу-д\р\м ёзугаар бадыткап; амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырынче угландырып билири, ниитилелдиге чаёгыс аай россияжи үзел-бодалдыг хөгжүлдесин меделер, хүлээп көөрү; ниитилелдин амыдыралынга бот-тускайлан харыысалгалыг болуру.

Предметтиг түннелдери: чогаал эртемнн өөренирининн онзагайын, чугулазын меделердиг билип алырынче; чаа билиглерни чедип алырыныё янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шийгээдип, херек кырында ажыглап, эртем ёзуу-биле угаап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир веде бот-хуузуныё ажыл-херекчи байдалдарынче угландырып эртемни ханы өөренири.

Метапредметтиг түннелдер: Метапредметтиг түннелдернинн кол үндесини уругларнынн меделер-биле ажылдап билирининн азы ниити чүүлден чугула бодалды *ылган*, *сайгарып*, *хүлээп* ап көөрүнүнн эге базымнарын кылыры болбушаан, эртемнер аразынынн харылзаалыын илередири; өөреникчилерге чогаал эртемнн өске эртемнерниё теория-практиктиг билиглери-биле холбап *==*редири, өөренириниё бот-тускайлаё, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниё), регулятивтиг (бот-угланышышкынныг), чаа билиг алырыныё аргаларын шийгээттирери.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртеми, оларнынн өөөредиглиг ужур-утказынынн чамдык методиктиг айтырыглары

ТЫВА ЧОГААЛ ЭРТЕМИ – республиканынн школаларында өөредилге-кижизидилге айтырыын шийтпирлээринге эргежок чугула, өзек эртемнернинн бирээзи. Тыва чогаал чоннунн байлак аас чогаалындан ужуун алган сөстүнн уран чүүлү, мөзү-шынар хевирлээрининн кол чепсээ.

Бурунгудан бээр ада-өгбелерининн арттырып кааны аас чогаалы, сөстүнн уран чүүлү чүс-чүс чылдардан бээр ниитилел амыдыралында болуп турар болуушкуннар-биле холбаалыг, үндесин дазылдыг, ол дыл, чогаал эртемниё сайзыраарынга, тыва литературанынн, культураныё хөгжүлдесинге улуг ужур-дузалыг, харын-даа бүгү тыва чоннунн бурунгаар көрүштүг сайзыраарынга, төөгүнү камгалап арттыарынга онза чугула салдарлыг.

Тыва чогаал төөгүнү камгалап арттырарыңа чугула, өзүп орап салгалдың мөзү-шынарын хевирлээринге онза чугула рольду ойнап чоруур. Тываныё чогаалчыларыныё бижээни амыдыралчы, төөгүлүг чогаалдары сценага боттанып, көр\кч\лерге эстетиктиг таалады берип чоруур.

Литература бүгү талалыг сайзыраёгай, бедик культуралыг, төрөөн болгаш хей националдыг Россия чоннарыныё культуразын, ооё байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуё үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар дыл-домаа сайзыраёгай хамааты кижини хевирлээр күштүг, аргалыг, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чечен чогаал кижизидер. Чечен чогаалды ханы сайгарып номчууру угаап-боданырыныё арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчыныё делегейи-биле, ооё чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур.

Чогаал делегейи-биле харылзаа уругларны орус болгаш делегей литературазыныё шылгараёгай чогаалдары-биле таныжарыңа, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарныё чогаалдары-биле деёнеп сайгарарыңа, оларныё чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөредиринге чогумчалыг байдалды тургузуп бээр..

Тыва чогаалдыё өзөөн национал литератураныё алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Уран сөс чүгле сеткил хөлзээшкнни оттурар эвес, сөстүн онзагай чаражын, ханы утказын медреселдиги-биле сайгарып билиринге чаёчыктырар. Чечен чогаал сайгарылгазы төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир к\сеттинер.

Уругларныё чугаа сайзыралыңа, чугаа культуразыңа, хей-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниё салдары улуг. Чечен чогаал дылы дыл эртемниё бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүн эстетиктиг функцияларын долу сайгарып билир болур ужурлуг. 6-ки класска чогаал дугайында өөрөнгөн билиглерин улам сайзырадып, чаа өөредилге номундалитература теориязыңа хамаарыштыр берген билиглерни шиёгээдир.

Чогаал теориязыңа хамаарышкан айтырыгларны делгем, өске литературалар-биле чергелештир өөредири.

6-ки класска чогаал уруглар сайгарылгазын *тематиктиг принципке* даянып кылып, чогаал «жанры» болгаш аймактар деп билиглерге даяныр.

Ажыглаар педагогтут технологиялар: чаёчылчаан болгаш чаа үениё технологиялары, медээ-коммуникативтиг технология, кадыкшылды камгалаарының, оюннарлыг технология, проектилиг технология болгаш өске-даа.

Методтар: шинчилел, дилеп тыварыныё, көргүзүт, проектилиг метод, индукция, анализ, синтез, деңнелге, башкының сөзү, беседа, хайгаарал, өөреникчилерниң бот-тывыңгыр ажылы, көргүзүп тайылбырлаарының методу, дилеп тыварының, төлевилел методу, чогаадыкчы номчулга.

Аргалар: билдинмес айтырыгларга харыыны боттары дилеп тывар, шийтпирлээр уjurлут айтырыгларга даяныр схема-план тургузары, интернеттен тыпкан факт-материалдар-биле ажылдаары.

Класстан дашкаар ажылдар: бот-тускай ажылдар, бөлүктөп ажылдаары, ниити ажылдаары.

Кичээлдерниң чижек хевирлери: Кичээл- «дүлнүүшкүн», кичээл- «ажыл-херекчи оюн», кичээл-конференция, кичээл-концерт, театр-кичээл, бөлүктөп ажылдаарыныё кичээли, кичээл-чогаадыкчы отчет, кичээл-чогаадылга, кичээл-түннел, кичээл-таныжылга, кичээл-фантазия, кичээл-демнежилге, СТМ-кичээл дээш о.ө.

Чылда шупту: 68 шак .

Неделяда: 2 шак

Чогаал сайгарылгазынга - 46

Чугаа сайзырадырынга – 5 шак;

Класстан дашкаар номчулгага – 7 шак

Чогаал теориязын өөрениринге – 8 шак

Уругларныё билиин хынаарынга -3

Кириилде болгаш практиктиг кичээл -1

Түннел кичээл -1

6-ки класстыё өөреникчилериниё шийгээдир кол билиглери болгаш мергежилдери:

6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер

- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;
- чогаалдардан алдынган үзүндүлерге аттарны чогаадып, цитаталыг планын тургузуп билир;

- номчаан чогаалдарының кол-кол болуушкуннарын, аразында харылзааларын тодарадып шыдаар;

- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянын, тода чугаалап билир.

- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болуушкуннарын дес-дараалай чугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузар;

- чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергениң маадырларын тодарадып, оларга аас болгаш бижимел характеристикаларны бээр;

- өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның уjur-дузазын тайылбырлап шыдаар;

- чогаалдыё утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;

- номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелди бижип шыдаар;

- өөрөнгөн чогаалдарынга аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;

- словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр чоптут ажыглаар;

- немелде литература-биле база улуг улустуё медээлери-биле ажылдап билир болур уjurлуг.

Материал-техниктиг хандырылга коргузглери

Чогаалчыларның чуруктары, компьтер, ноутбук, мультимедиялыг проектор экран, тестиштик карточкалар, улегер домактарлыг карточкалар, тыва болгаш орус дылдарда тайылбыр

словарьлар тыва тоолдарга үндезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;

тыва чогаалчыларныё шилктерин аянын номчаан аудиобижидилгелер; чогаалчыларныё

чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар, уругларныё билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар, өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицаар, схемалар.

Календарь-тематиктиг план.Торээн чогаал.6 класс.

№	Кичээлдин темалары	шагы	Ооредир хуусаазы		тайылбыр
			план езугаар	херек кырында	
1	Кирилде. Литература-состун уран чуулу.	1			
2	Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар	1			
3	Аас чогаалы. Тоолчургу болгаш тоогу чугаалар. Ай,Хун, Чеди-Хаан.Угер канчап дээрже уне бергенил?	1			
4	Тоолчургу болгаш тоогу чугаалар.Ай,Хун, «Чеди-Хаан сылдыс». Кижиканчап эн-не куштуг амытан болганыл? Кускенин чылга киргени.	1			
5	Тоолчургу, тоогу чугаалар. Уттуг-Хая, Теве-Адар, Хайыракан деп черлернин тывылганы.	1			
6	«Амыр-Санаа» дугайында тоолчургу чугаа.	1			
7	Хоомейлээр Будукпен дугайында тоолчургу чугаа.	1			
8	«Кыры соогу» дугайында тоолчургу чугаа.	1			
9	Кл. д.н. Тоолчургу болгаш тоогу чугаалар. Д.С. Куулар «Кыс – Халыыр»	1			
10	Тыва улустун тоолчургу, тоогу чугаалары	1			
11	Тыва улустун ырлары, кожамыктар. Теория	1			
12	Тыва улустун ырлары «Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты» , «Одуген тайга», «Чашпы Хем» «Догэ-Баары».	1			
13	Тыва улустун ырлары «Одуген тайга», «Чашпы Хем» «Догээ-Баары».	1			
14	Тооруктуг долгай тандым...., «Кадарчы»	1			
15	«Ала караан дешкен болза». «Очаландан кедилерин, «Алды баштыг Кара-Дагны»	1			
16	Кл.д. н. Улустун ырылары	1			
17	Алгыш-йорээлдер. Ог-буле туткан аныяктарга алгыш йорээлдер. Шуулген могогега мактал	1			
18	Анчынын чалбарыы. Аътка мактал. Оран-тандыга чалбарыг	1			
19	Хам алгыштары. Ондар Шокар-Хамнын тайгасынны алганганы.	1			
20	Хамнын шагааны алганган алгыжы	1			
21	Ч.с. Аянныг номчулга	1			
22	Авторлуг тоолдар. С.А. Сарыг-оол «Агар-Сандан ыяш»	1			
23	Агар-Сандан ыяш. Дылынын уран-чечени.	1			
24	Гипербола болгаш литота дугайында билиг.	1			
25	Кл.д.н. Алтаргана. Бурят улустун аас чоаалында триадалар.	1			
26	Гримм алышкылар. Ак чылан.	1			
27	С. В. Козлова «Аъттыг шеригжи кыс»	1			
28	Кл.д.н Кузнецов И.Т. Тайгыылчы тоютчуку. Номчулгазы.	1			

29	К-Э Кудажы. «Маргылдаа»	1			
30	С.С.Сурун-оол. «Аът биле оор»	1			
31	Иван Крылов. «Шиижек биле Коге-буга»	1			
32	Басня дугайында билиг.	1			
33	С. К. Тока «Араттын созу». «Мерген».	1			
34	Ч.с Аянның номчулга С.Тока «Араттын созу». «Мерген» эгеден узунду.	1			
35	С.К. Тока «Араттын созу». «Тас-Баштыг»	1			
36	С. К. Тока «База кыш»	1			
37	С. К. Тока «Араттын созу».Шаагай.	1			
38	Ч.с Чогаадыг. «Араттын созунде ынак маадырым.	1			
39	Ч.с Чогаадыг-чурук. «Шаагай»	1			
40	С.А.Сарыг-оол. «Ол-ла Маскажык»	1			
41	«Ол-ла Маскажык».Чогаалдын номчулгазы.	1			
42	Чогаалдын дылы,уран-чечен аргалары.	1			
43	Чечен чогаалдын маадырларынын дугайында билиг.	1			
44	Олег Сувакпит. «Буяннын сергези»	1			
45	«Буяннын сергези». Чогаалдын идея,темазы.	1			
46	Хыналда ажыл.	1			
47	М М Дуюнгар «Хлеб»	1			
48	М.Дуюнгар «Хлеб» Чогаалдын кижизидикчи салдары, уран-чечени.	1			
49	А. Неверов. Аыштыг – чемниг Ташкент хоорай	1			
50	Ш. М. Суван «Киж-бурус»	1			
51	«Киж-бурус».Чогаалдын номчулгазы.	1			
52	Тоожуда омур-хевирлернин онзагайы.	1			
53	Ховенмей Ойдан-оол «Эзир».	1			
54	Ховенмей Ойдан-оол «Эзир». Чогаалдын номчулгазы.	1			
55	Ш. М. Суван «Азыранды». Чечен чугаанын кижизидикчи ужур-дузазы. Дылы болгаш уран-чечен .	1			
56	Проза болгаш шулук чогаалынын ылгавырлыг талалары	1			
57	С. А. Сарыг-оол Кус.	1			
58	М.Б. Доржу «Экии,Тывам!»	1			
59	М. Кенин-Лопсан. Авамнын оо. Пафос	1			
60	Отеген (Утеген) Оралбаев. Тыва черге могойиг	1			
61	А. А. Даржай «Огге йорээл».Тема,идеязы	1			
62	Салчак Молдурга. Амытаннар чылы.	1			
63	В. Ш. Кок-оол. «Чаргы»	1			
64	«Чаргы». Чогаалдын кижизидикчи шынарлары, дылы, уран-чечени.	1			
65	Е Т Танова. «Илбилиг согун» Номчулгазы.	1			

66	«Илбилиг согун» Е. Танова. Рольдарга номчулга.	1			
67	«Илбилиг согун» Тыва литературада баштайгы хуулгаазын шии.	1			
68	Туннел тест-айтырыглар.	1			

